

TÖRTÉNETI LAPOK.

FELELŐS SZERKESZTŐ
K. PAPP MIKLÓS.

Megjelenik minden vasárnap. — Előfizetési ár: Félévre 6 f. Egész évre 12. f. — Szerkesztőségi Iroda:
Lyceumi nyomda. — Kiadó hivatal: Gr. Teleki Domokos ház nagypiacz.

DEÁK FERENCZ ÉS HERTELENDI országgyűlési jelentése 1836-ból.

Közli: K. Papp Miklós.

(Vége.)

ésőbben báró Wesselényi Miklós azon beszédért, melyet Szathmár vármegyének közgyűlésén mint Szathmár rendleinek egyike a nép boldogságát és biztosítását tárgyazó 5-ik és 8-ik urbéri cikkelyek mellett elmondott, törvényeink ellenére hűtelenségi pör alá vonatott. Sőt kevés idő múlva társunkat Balogh Jánost Bars Vármegyének követét szinte azon sors érte országos tanácskozások folytában mondott szavakért. E két utolsó esetből eredő mély sérelmünket szinte felírásokba foglalánk, s elmondottuk azokban: hogy a vélemények nyilvános kijelentésének szabadsága, mely minden törvényes szabadságnak legfőbb oltalma, tetemesen meg van sértve a kormánynak önkényes rendelete által, csonkítva van az országgyűlési tanácskozások függetlensége, meg van sebesítve a törvényhatóságoknak azon közfelszóllalási jussa, mely alkotmányunk rendszerén alapulva, világos törvényekben is elismertetik, s melyet a köztanácskozásokból kizárni annyi volna, mint a megyéknek hatóságát korlátozni, s az egyes polgároknak törvény által nem korlátozt, sőt inkább megerősített természeti jussát elnyomni, kifejtettük továbbá, hogy a köztanácskozásokban mondott szóért hűtelenségi keresetnek helye nem lehet, mert az 1723. 9-ik cikkely, mely a hűtelenség eseteit szorosan meghatározza, nem szavakért,

hanem tettei ellenszegülésért rendeli a hűtelenségnek súlyos büntetését, a törvények terhelő rendeletét pedig egyoldalú magyarázgatás által szélesebbre terjeszteni nem lehet. Felhoztuk mindezeket a méltóságos főrendekhez intézett izeneteinkben is, s megmondottuk, hogy a fejedelem személye, mely törvényeink szerint szent és sérthetetlen, a kormánytól, melynek törvényt sértő tetteiről szabadon lehet, és kell is a nemzet képviselőinek szólni, felette különbözik. Előszámláltuk minden okainkat, de sikertelen vala törekedésünk, mert a méltóságos főrendek említett polgártársainknak hűtelenségi perbe idéztetését sérelmesnek nem látván, aggodalomra semmi okot nem találtak, sőt azt akarták, hogy mivel ők nem érzik a nemzeti jussok sérelmét, mi se törekedjünk aggodalmunk súlyát a fejedelem királyi székénél nyilván elmondani, s annak törvényes megszüntetését sürgetni.

Mig e tárgyak felett tanácskozásaink folyamatban valának, Bars vármegyében közgyűlés tartatott, melyen a hűtelenségi perbe idézett követnek visszahívását kívánta eszközölni a megyének főispánja, de Barsnak lelkes rendei pártolák üldözött követjöknek ügyét, s elhatározzák, hogy tovább is mint a megyének valóságos képviselője teljesítse a törvényhozásnál követi kötelességét, sőt perének védelmére a megyei főtisztviselőt küldötték ki, fel is vétetett ellene a hűtelenségi per, de ő a megyének végzése szerint a köztanácskozásokban részt venni meg nem szűnt, s így tetteglett elhatározva az, hogy a követet a kormány által ellene rendelt

hütelenségi per birói végítélet előtt képviselői helyhezétől meg nem foszthatja, s követi köteletségének és jussainak gyakorlatában nem gátolhatja. Végre a kormány jobbnak látta Barsnak követét a hütelenségi kereset alól felmenteni, s egy felsőbb parancsolat által, melyről Bars Vármegye is értesítve lön, a per végképpen megszüntettetett.

De Wesselényi Miklós hazánkfia, kit mind a két magyar hazában per alá vont a kormánynak hatalma, még most sincsen felmentve a törvény elleni kereset alól s az ő személyében, az ő ügyében nemzetünk törvényes szabadsága folyvást sértetik, és még sem lehetett méltó panaszuinknak fejedelmünk királyi székéhez feljutni, mert közfal gyanánt állot a nemzet és fejedelem között a főren-di táblának ellenszegülése, melyet tizenhét izeneteink sem valának képesek csak némüleg is enyhíteni. Fájdalmunk érzékeny kifakadásával irtuk az utolsó izenetet, melyben az ország gyűlésének vég óráiban is kijelentjük, hogy a szabadszóllás alkotványos jussának kérdés alatt lévő megsértései a törvények félremagyarázásán alapulván, mi azokat minden következéseikkel s a netalán ismétlődő hason esetekkel együtt törvényteleneknek önkényből származóknak s egyedül az erőszak szüleményeinek tartjuk. De idezárjuk 9. §. alatt magát azon izenetet azon alázatos megjegyzéssel: hogy mivel e sérelem sokkal érzékenyebb mint sem hogy annak meggátolt orvoslását felejthetné nemzetünk, tettleg kell használnunk köztanácskozásainkban, a szóllásnak és vélemények nyilvános kijelentésének törvényes szabadságát, szabadon s a törvényes korlátok között tartozkodás nélkül kell a kormánynak minden törvénytelenégei, a közigazgatásnak minden hibáji ellen felszöallalnunk a jövő ország gyűlésén pedig ismét fel kell venni a most félben hagyott tárgyban sürgetését, s ugy kell azt más tárgyokkal öszvekötni, hogy a méltóságos fő rendeknek ellenkezése abban ismét gátot ne vessen.

Hasonló törvénytelenég volt az is, hogy Békes Vármegyébe vizsgálódó királyi biztosság rendeltetett azon körlevél miatt, melyben Békesnek rendei, az országnak több megyéj-it felszöallították, hogy a most elvetett 5-ik

és 8-ik urbéri törvénycikkelyeknek közhasznu rendeletét legalább a törvénykezési munkában létrehozni törekedjenek. Végzéseket alkotni, valamely törvénynek a törvényhozás rendes útján leendő eszközlését czélba venni, a hozott végzéseket más megyékkel is közleni, s azokat a haza közjavát elősegítő testvéri közegyetértésre felszöallítani, oly világos és törvényes jussa minden megyének, melytől azt törvényhatóságának sérelme nélkül megfosztani nem szabad, méltán országos sérelemnek tartották tehát a nemzet képviselői, hogy a kormány Békes Vármegyének közönségét éppen ezen törvényes jussnak gyakorlása miatt vizsgálódó biztossággal terhelte, de még súlyosabbá tette ezen sérelmet, hogy a főispánynak törvényes hatalma elmellőztetvén királyi biztos lön a vizsgálódásra kinevezve sérelem gyanánt kivánták tehát a karok és rendek ezt ő felségének felterjeszteni, de a méltóságos főrendek ebben is folyvást ellenkezvén, a felírás ő felségéhez szinte fel nem küldethetett, s a KK. és RR. kéntelenek valának e tárgyra is kiterjeszteni mind azt a mit a szóllás szabadsága eránt utolsó izenetökben irtanak. Fájdalmas valóban, hogy hazánkban, hol a polgárok szabadságát törvény és alkotmány biztosítják, a kormány melynek legelső kötelessége törvény és alkotmány mellett őrt állani, éppen azt a mi szabad embernek legszebb jussa, alkotmányos nemzetnek legszentebb sajtója a gondolat és vélemény szabad kijelentését s közlését akarja korlátolni. Sajtónk szabadságát törvényeink ellenére megelőző vizsgálat gátolja, élet és érték elvesztését tárgyzó közkeresetek ijedelmei által korlátoltatik a szóllás törvényes szabadsága, sőt még a megyéknek közlevelezési jussa is biztossági vizsgálódások által csonkittatik. De még fájdalmasabb az, hogy országunk nagyinak fényes gyülekezete mindezeket törvényténységnek nem véli, mind ezeken nem aggódik, sőt midőn a nemzetnek választott képviselői fejedelmöknök igazságánál keresnek orvoslást, gátot vet a nemzet kérelmének, hogy az a királyi szék eleibe se juthasson. Végre azon polgári szent köteleesség, mellyel hazánk közjavát előmozdítani tartozunk nyujt nekünk ösztönt és bátorságot, hogy a tekin-

tetes rendeket figyelmeztessük azon súlyos veszélyekre, melyek a szabad királyi városok igazságtalan elnyomásának szomoru következményei lehetnek. Nem célunk vizsgálgatni, mennyiben vettek légyen részt a királyi városok régiebb törvényeink alkotásában, de annyi csakugyan történetileg bizonyos, hogy a hajdan kornak véres háborgásai között a népes városok polgári fontossága nagy vala és az is bizonyos, hogy törvényeink az ország gyűlésére meghívott városoknak nem csak ülési, hanem szavazási jussal is adtanak, minő arányban állott azonban ezen juss más törvényhatóságok szavazatához, azt bizonyosan elhatározni azért nem lehet, mert a képviselői rendszernek teljes kifejlődése nálunk is a későbbi kornak volt szüleménye, sőt a magyar törvényhozás még ezen századnak elején is nem az egyes szavazatok megszámitása által, hanem egy néhány szollónak előadását követő felkiállással hozott végzéseket. De ha mellőzzük is a mult századok gyakorlatának említését, annyit mindenesetre teljes meggyőződésünkben el merünk mondani, hogy a királyi városoknak mostani állása és azon gyakorlat mely szerint minden szabad királyi városoknak összvehangzó kijelentései együttvéve is csak egy szavazatban számíttatnak, sem törvényeink értelmével, sem az igazsággal, sem hazánk közérdekével meg nem egyez, sőt még a képviselői rendszernek tiszta fogalmával is ellenkezik az, hogy 48 törvényhatóság melyeknek mindenike különös képviselőt küld az ország gyűlésére csak akkor birjon szavazattal a törvények alkotása felett, ha valamennyi egy véleményben egyez meg, ha pedig néhánynak külön vált érdekei a vélemény egyesíthetőségét lehetetlenné teszik, akkor valamennyi meglegyen fosztva szavazati jussától.

Fájdalmasan érezték már ezen állásnak méltatlanságát a királyi városok küldöttjei a most lefolyt ország gyűlésen; s gyakran keserűséggel párosult érzékeny kifakadásaik tanui voltak azon kedvetlen érzésnek, melyet erántunk táplálnak kebleikben. Ha pedig ezen feszült álláson a jövő törvényhozásnak gondos előrelátása nem segít, végső szakadás lesz a kedvetlen küzdelem szüleménye, s akkor az a néposztály, mely mint

a nemzeti szorgalomnak, kereskedésnek és művészetnek képviselője, folyvást nevékedő száma és közértelmessége által naponként fontosabb lesz a polgári társaságban, az a néposztály, melynek a törvény megadott minden polgári jusokat, de jusainak legnemesebb részét önkényes gyakorlatunk annyira megrontotta, hogy ország gyűlési küldöttjei már nem is annyira törvényhozók, mint inkább csak tanui a törvények alkotásának, azon néposztály, melyet mi a közös érdeknek, és közös szabadságnak szorosabb kapcsolataival magunkhoz vonni elmulasztánk, könnyen a kormánynak eszközévé válhat, s nemzeti önállásunk fenmaradását is veszélyeztetheti.

Századunkban nem szűkebbre szorítani, hanem inkább szélesíteni kell a képviselői rendszernek alapját, mert csak ott erős a polgári szabadság, hol minden polgár védi azt, mint öntulajdonát, ha tehát önállásunk függetlenségét és szabadságunkat erősnek s állandónak óhajtjuk, ne kívánjunk kizárólag csak ön magunk szabadok lenni, adjuk meg a királyi városoknak törvényhozásunkban azt a fontosságot, mely őket a polgári társaságban állásuknál s közértelmességükénél fogva illeti, engedjünk nekik a megyék szavazatihoz illő és igazságos arányban független és elhatározó szavazatot, s ily módon irtszuk ki kebleikből a keserű bizodalmatlanságnak és bosszus gyűlölségnek magvait, s állítsuk vissza közöttünk, és ő közöttök a kölcsönös egyetértést, mert erre hazánknak felette nagy szüksége nagyon.

De midőn a királyi városoknak polgári jusairól szollunk, koránt sem azon egynehány tisztviselőt és választott polgárt kívánjuk értetni, kik eddig a polgárok elmellőzésével önmagok gyakorlották a városnak minden jusait, hanem értjük a polgároknak egész öszveségét; s azt a szavazati jussal, melyre a királyi városokat méltónak hisszük, világosan oly feltételhez óhajtánánk kötni, hogy a királyi városok követeinek választásában az egész város minden polgárainak öszvesége egyenesen befolyjon, csak azok készíthessenek utasítást, csak nekik lehessen jussok követeiket visszahívni, egy szóval a városoknak törvényhozási jussait a polgároknak, nem pe-

dig csak a külső és belső tanácsnak ösze-
sege gyakorolja, ha ez elhatározatnék, és a
királyi városok a kamarai szorosabb függéstől
felmentetnének, nem kételkedünk, hogy mind
magok, mind követjeik meg fognak felelni a
nemzet bizodalmanak, s a törvényhozás nem
kevés erőt fog nyerni általok, de az elnyo-
más csak gyávaságot szül, és csak a szabadság
boldogító érzete képes független elhatározást
ébresztetni a szabad polgárok keblében.

Mindezen tekintetek szinte ugy sőt
talán még inkább igazak a szabad kerüle-
tekre nézve s ezeknek ország gyűlési állásán
még inkább kell és még könnyebben lehet
is segíteni, mindezek miatt tehát iparkodni kell
véleményünk szerint, hogy a jövő törvényhozás
mindenekelőtt a Karok és Rendek táblájának
elrendelését vegye munkába, mert sokkal
könnyebb e részben sikerrel javítani, mint-
ha az egész ország gyűlésének öszves elren-
dezése egyszerre vétetik tanácskozás alá, ha
pedig egyszer ezen táblának alapja szélesebb-
re terjedvén, ereje is nevededik, sokkal kön-
nyebb lesz utóbb a hátra levő igazításokat
eszközölni.

Ezek azok, mikről utolsó hivatalos je-
lentésünkben szólni szükségesnek véltük.
Végső szavaink köszönet szavai s forró há-
lálknak kijelentése azon kegyes bizodalom-
mért, melyet a Tekintetes Rendek terhes pá-
lyánknak nehéz ösvényén erántunk minden-
kor mutatni méltóztattak. Tartsák meg irán-
tunk tovább is ezt a kegyességet, s enged-
jék újra kijelentenünk azon mély tiszeteletet,
melyel állandóul vagyunk

A Tekintetes Karok és Rendeknek.

Zala-Egerszegén, Junius 20-án 1836.

alázatos szolgálja

DEÁK FERENCZ, m. k.

HERTELENDI KÁROLY, m. k.

országgyűlési követek.

Alázatos jelentése

Az országgyűlési követeknek az ország
gyűlésének végső szakaszáról és annak bé-
rekesztéséről.

A ZARÁND VÁRMEGYEI OLÁH LÁZADÁS.

(1848. évi Martius 15-től 1849. Junius végéig
terjedő idő rövid Történeti Vázlata. Irta ifj.
Baternay Imre, örök gyászemlékül vele
szenvedett jó barátai számára. 1850.

Lelkes Barátim! Igen is érzem, hogy
mennyit szenvedtetek velem együtt, azért
kötelességemnek tevék e csekély jegyzékem
által az együtt töltött elfelejthetetlen gyász-
napokat örökíteni. Azt elesmérem, hogy nincs
toll, mely az akkori történetek borzasztó váz-
latát s maga valóságában másolni tudná,
mindazonáltal nem tehettem, hogy bármily
egyszerűen az azon: „Dies ille Dies irae“
idő alatti, még a jelenben is rémitő jelene-
teket egybe ne fűzzem, mert jól tudjátok,
hogy bennünket és családainkat, a legkino-
sabb haláltól egyedül a csaknem kézzel fog-
ható isteni örködés mentvén meg, már az
ez iránti háládatosság is igényli: hogy csu-
daképpen menekvésünk még utódainknak is
emlékében maradjon. Bizton reménylem azért:
hogy előadási tehetségemre nézve bennetek
jóakaró, a netalántáni más olvasóimban pedig
kegyes bírákra találандok.

Szolnok-Abonyba, 1850-ik aprilis hó 28.

Bévezetés.

Egész Erdély, de különösen az ahoz
csatolt magyarországi részekhez tartozó Za-
ránd megye, a történeiszet buvárja előtt kü-
lönös figyelmet érdemel; mert a legrégibb
időktől a legujabb korig: e megye a két
magyar hazában a sors balcsapásainak legna-
gyobb mértékben volt kitéve; nem czéloom az
eddig történetekkel bőviteni csekély jegyzé-
keimet, mivel tudom, hogy minden, a ki áta-
lános történetünk leírásában jártas, ezen
megyének különösen a török uralma alatti
folytonos és az ottani számos magyar ne-
messég csaknem tökéletes kiirtásáig terjedett
szenvedéseit is esmerni fogja. Itt éldeli a
természet adta arany és ezüst érczbányák
drága kincseit azon félvad nép, mely e mun-
kácskában tárgyozott, ismételt közelebbi lá-

zadása alkalmával is, sem Isten, sem hazai, sem emberiség törvényeivel nem gondolva, csak vad indulatinak dühétől unszoltatva, legképtelenebb embertelenségeket vitt végbe.

Történt ugyanis: hogy midőn a magyarloni országgyűlésen 1848. évi április hónapjában szentesített törvények értelmében, ezen megyének Magyarországhoz visszacsatolása érdekében, Bőjthi Ödön, biharmegyei főispány és egyik kinevezett k. biztos ugyanezen évi május 15-én e megyébe megérkezett és a fentebb irt célra népgyűlést hirdetett volna, a tisztelt ur, visszacsatolás ünnepélyes kimondása után ezen megyének tisztí karát, törvénykezéseit és egész politikai adminisztrációját magyarországi modor szerént rendezte; ez alkalommal a népnek szabadságait anyanyelvükön megmagyarázván, egyszersmind a már közte nagy mértékben divatozni kezdett kihágásoktól eltiltotta. Végre a nemzetország felállítását (mely addig csak valami 40, az ünnepélyre kiállt diszlovasságból állott) a törvények értelmében elrendelte.

Ezek után az igazgató, — ennek kifolyásul pedig a központi — választmány, különös tekintettel a nép alsó értelmiségű egyéneire is életbe léptetett, melynek rendeletéből következett a népképviselői választás, melyet megelőzőleg midőn a törvényszerűleg a végre kerületenként és helységenként kiküldetett bizottmányok tisztök szerént eljárni kívántak volna; minden felvilágosító előadások daczára sok helységekben, sőt egész kerületekben is az illetők részt venni teljességgel nem akartak; ellenben némely helységekben, hol a választói jegyzék sok rábeszélés után nagy nehezen elkészült is, az más nap fenyegetődzések közt erőszakosan visszavétetett, és így aránylag csak kevés oláh ajku választó élt törvényes szép jogával, melyek által a megye felső és alsó részeiben, — ez utolsóban nem minden pártoskodás nélkül, — történt junius 3-kán az országgyűlési képviselők megválasztása.

Ez időben kezdődött az oláhok közötti viszálykodás, mert a magyar ministerium által rendelt ujonczozás sok helyeni erőszakos ellentállások mlatt, foganatba nem vétetethett, mi felsőbb helyen feljelentetvén, onnan az indulatok lecsilapítása kedvéért toborzás ren-

deltetett. Mely miután eleinte meglehetősen sikerrel folytatott volna, később hasonlókép ellentállásra talált; különösön Boitza oláh némettel vegyült lakosságu bányász helységben, honnat a toborzók csak nagy veszélyek közt menthették meg magokat; (a miért is később oda való német bányász gazda Vipf János, e baj főokozója, Déván hadi vész törvényszék előtt halálra ítéltetvén, puszkapor és golyó által kivégeztetett.) Ezentul már mind inkább terjedett a közintézkedések elleni konok engedetlenség, a köznépnek fenyegető állása, ugy más jelek is, mint p. o. a készülésre intézett felhívás és írásbeli elfogott s tisztí kézbe került felszólítások, szóval minden tisztán mutatta: hogy a nép a lehetőségig nagyban bujtogattatik. A megyei választmány maga részéről a lehetőségig mindent megtett, az óriási léptekkel közelgető vész elhárítására ismételve küldvén ki helységenként a népet felvilágosító és a törvényes utra s jó rendre utasító bizottmányokat, de nem lévén semmi rendes fegyveres erő rendelkezése alá bizva, melylyel tekintélyét fentarhatta volna, minden igyekezete sikeretlen maradt; és így minden magyar csak néma elszántsággal várta a sors sejdített csapásait. A fentebb elősoroltak után mintegy két hetek multával lassanként fejlődni kezdődtek azon irtóztató események, melyek hasonmásai az 1784-ik évi törtéteknek; a midőn is Hora, Kloska és Krisán nevezetű oláh fővezérek ezen megyei népet fellázitván, a Zaránd megyében levő magyarságot a legirtózatossabb kinzással lemészárolván, özsves vagyonaikat elpusztították. A csak most előhozott 1784-iki történet bővebben megolvasható ezen megyének volt főispánja, utóbb pedig főkormányiszéki tanácsosnak, Kozma Pál urnak ezen czim alatt kiadott s pályadijban részesült munkájából: „Zaránd vármegye földirati, statistikai. és történeti leirása.“

I.

Rémülés napjai.

Borzasztó napokat kellett élni 1848-ik esztendőben egész Erdélynek, melyek méltán gyász- vagy igazabban vér-betűkkel jegyzendő fel örök emlékül az utókornak; midőn Kannibálökként a pusztító oláhság kétezer

családon felül, — nem véve tekintetbe elagott öregeket, középkoru és csecsszopó gyermekeket, anyákat, leányokat megfertőztetve, — a legnagyobb kinzással, kit csak elől hátul kaphatott kaszával, lándzsával, fejszével, vasvillával és más egyéb eszközökkel, lelketlenül levetkezték az emberiséget, kigondolt pokoli kinok között legyilkolt. Hasonló véres gyásnapokat lehetett Zaránd megyében számtalan jelekből már október hónapjában előre sejdíteni; a köznépek rendkívüli megörvaságu kihágásai miatt; mely időben éjszakánként minden oknélkül a hegyeken ördögi tervvel kikoholt szörnyű tolvajkiáltások, harang félreverések mindenfelől hallhatók voltak. Ily körülmények közt a magán segíteni nem tudó szerencsétlen vidéki magyaroknak elhagyva és csupán Istenben bízva nagy aggodalmak között kellett több éjszakákat ébren virasztani, várva a sors által reájok mért csapásokat.

Ily rendetlen és bonyolodott állásban október 12-én déltájban, egy csütörtök napon, heti vásár alkalmával, Brád helységben szanaszét futkározásokat lehetett észrevenni, a már különben is megrémült s megijedt magyarság, minden legkisebb zajra, tüstént talpon szokott lenni; mely nyugtalan zsbongásra kíváncsiságból a tolongó gyűlevény után többen is megindultak és midőn a főutcán voltak, szembetalálkoztak szomszéd hunyadmegyei főispány gr. Kun Gothárdal, tartományi biztos Barcsai Lászlóval és Déva városa reform. lelkész Sükösd nevezetével; ezeken kívül még több oda való ismeretlenekkel is, kik már kénytelenek voltak a fellázadt oláhság elől Zarándmegyén keresztül testvér Magyarhonba menekülni; ezen látvány nagy rémulést okozott a Brád helységi magyarság között, és oly zavarba hozta, hogy mint az eszeveszett ide s tova tébolyogva, nem tudva mit tevő legyen barangolt, némelyek készültek a menekültekkel elvándorolni, mások pedig ezeket lebeszélvén, végre a sok tünődés után abban állapotok meg: hogy bármi történjék is, nem távoznak el; táplálta ugyan a megyebelieket még azon kis remény, hogy a br. Biánki nevezetű lengyel ezredéből, a megyében szállásolt két erős század őket megoltalmazandja, melynek egyikét, minthogy a birtokosok ma-

gok védelmükre kérték, azt saját költségükön is tartották a köznép megkímélésével. Azonban rövid idő alatt sajnosan kellett a birtokosságának tapasztalniok azt: miként e nagy költségek megtétele mellett is, azokra nem támaszkodhatnak, — mert azok másnap u. m. október 13-án jókor reggel, — felsőbb helyről jött parancs következtében, a megyéből kitararodtak. Most már minden segédkez nélkül a magyarság magára maradt, néma csend váltá fel egykori vig napjait; mindenki magánosan vagy családjával tölté a nappalt gonddal, az éjt pedig buval; nincs toll, mely az arcok hirtelen változásait lefesteni tudná; azonban gyötrődéseik is mind csak hasztalan volt, a következhető veszély kikerülésére legkisebb remény sem lévén. Továbbá nevelte ezen kínos állapotot különösen az, hogy a gyilkolásra hajlandó felbőszült oláhság alattomosan szünet nélkül bujtogatott; nevezetesen megjegyzésre méltó a kis-halmágyi g. n. e. oláh lelkész, ki is éjszakának idején, a lándzsával, vasvillával és más egyéb gyilkoló eszközökkel felfegyverkezett köznépet a templomba egybegyűjtötte és ott némi irományokat olvasott fel nékiek, és miután ez megtörtént, nagy büntetés terhe alatt, titokban hatalmas parancsokat osztott ki, végre hogy mire? — azt bizonyosan tudni nem lehet, — őket feleskette.

Október 19-én a hunyadmegyeiek ismét és számosabban jöttek át Zarándmegyébe, kik közül néhányan más nap csakugyan szerencsésen keresztülmehettek Magyarhon határain. A brádi szerencsétlen magyarok ekkor is elhatározták magokat, hogy utolsó pillanatig nem fognak távozni. Ugyanezen hó 21-én viradóra a Brád helységbéli békés polgároknak nyughatatlan szendergéseiket újra nagy zaj és ijedség riasztá fel; a midőn is őket rendkívüli zavar és sirás között lehetett az utszákon fel s alá szaladgálva látni, némelyeket befogott lovakkal, apró gyermekeikkel s podgyászaikkal felrakodva, más közrendbelieket pedig hátaikra felvett kisdedeikkel gyalog utnak s erdőknél indulva; nem lehetvén egyebet hallani: Jaj nekünk! oda vagyunk! Istenem! Istenem! mit légyünk teendők?! az oláhok és a móczok berohantak Kristosor helységébe, minden magyart, kit megfoghat-

nak, megölnek, házaikat felprédálják, s szét-dulják! Mi valósággal úgy is volt: mert a csak elébb említett kristosri magyarság maga menekülése végett Brádra futott; lehet képzelní a fentebb elősoroltak következtében, mily borzasztó jelenet volt ez, a Brád lakó-sokra nézve; nevezetesen midőn az oláhok általi erőszakos megtámadás értésükre esett, némely gyengébb szívűek az ijedség miatt félholtan rogytak le. Ily rendkívüli szorongatott állapotban, mindenki legnagyobb sietséggel a mint csak lehetett, magát öszveszedve a nép többsége után Körösbányára, — hol a megye háza is volt, — sietett.

Az országotra kiérve, szivrepesztő fájdalom lepte meg az embert; midőn 60 évnék elteltével a békés polgárok ujra kényszerülének vándorolni; tarka szinnel váltá fel a tenger nép az ősznek korhadóba indult sárga mezejét, jajgatás és sirás közt lévén kénytelen a maga s gyermeke élete megmentése tekintetéből csendes őslakát, vagyonát, cselédeit, szóval mindenét prédává odahagyni, s tébo-lyodva minden cél nélkül futni. Azonban némely elszánt — többnyire férfiak — estve-felé csakugyan visszatértek az addigi volt hajlékukba, azon oknál fogva, mivel a Kristosr helységbe beszállongolt oláhság az nap a rablást be nem végezhetvén, nem érkeztek Brádra jöni; és így ezen éjen keresztül mindenki az utszán egy tömegbe vi-rasztva várta a rettentő sors kimenetelét, a mikor is az oláhok Brád helységének jobbról balról körül lévő hegyein nagy kurjongások és rikoltások között ismételve kiabálták — vagyis inkább ordították — ezen szókat: „Tolvaj! tartsátok magatokat készen, mert jönnek nem lehet tudni miféle nemzetbéliek, magyarok-é vagy czigányok? kik beszélni sem tudnak!! mindent felgyujtanak!! asszonyokat s gyermekeket mind megölnek,“ mi azonban merő hazugság volt és ezen pokoli terv csupán arra volt kiszámítva; hogy az erdöháti *) oláhokat szünteleni nyugtalanítá-sok által annál is inkább a magyarok ellen felingereljék; az ezen napot követő éj a ma-gyaroktól hasonlóul aggodalmak közt töltetett el. Másnap 22-én nappal az efféle ijesztge-

tések ugyan megszűntek, azonban éjszaka az előbbeniek szerént folyt, minek következtében azon a nap csakugyan sokan el is távoztak, de többnyire a középrendűek közül lévők Brádon maradtak. Azok, kik Körösbányára szaladtak, sokan közülök egyetértve abban egyeztek meg, hogy másnap hajnalban családjaikkal együtt Magyarországra menekül-jenek, egy részről azért is, mivel az erdélyi hírlapok által tudomásukra jutott, hogy a Mezőségen az oláhok minő vandalismusi öldökléseket vittek végbe; nevezetesen meg-remítette mindnyájokat egy Dobai neveze-tűnek négy darabra történt vágatása, más részről azért is: mivel a megye főispánja ifj. gróf Bethlen Gábor, Kozma Pál és neje, Kozma Dénes, Kozma István s neje, id. Hollaki Fe-rencz, Kozma Lajos nejével, (ez utóbbi csak-ugyan más nap szerencsétlenségére megint visszatért) menekültek Magyarhonba. Ugyanez nap a megye házánál gyűlés tartatván, egy megyei védelmi bizottmány állittatott fel, a melyben többféle indítványok jutottak sző-nyegre; némelyek ugyanis azon voltak: hogy a megyei magyarajku nemzetörtséget felvéve öszvesen egyes erővel vonuljanak ki, mások pedig ezt elleneztek; s így a brádiak közül egynehányan, csupán azok, kik Körösbányán jelenvoltak, több körösbányai s kristosriakkal együtt, — mivel hogy Körösbányára az oláhság még nem érkezett volt meg — mint fentebb is említettett — értekezésöknél fogva, mintegy 20 szekérrel ezen hó 23-án viradóra a me-gyéből kivándorolni utnak is indultak; kiket az akkori zürzavar között megsemlélni lehetett, a következők voltak: Brádról Brády András, neje, ennek leánya özvegy Gilyián Dánielné született Brády Annának, Ida és Ilka nevezetű két leánykája, Brády Pál, neje s csecsemős Teréz kisededje, özvegy Kristosri Ábrahámné, született Brády Jósepha, Gyula, Mathilda, Irén és Leontin gyermekei, Brády János, neje, ezeknek fiok Sándor, Máli Czenczi, és Czili leányai, Brády Péter, Baternay Imre, nője, két fia Otto s Ákos, Csóka Ferencz s nője; Kristosrról Baternay Antal, neje s fia Gejza, Kristosri Béla, neje s Albert fiacskája, Kristosri Lidia, Kelemen Gergely s neje több gyermekekkel; Körösbányáról id. Ribitzei Fe-rencz, s nője, Potyó József, neje s Jósepha

*) Ez a kitétel „erdöháti“ annyit teszen, mint a helységek domboldalain s bérctetőin lakó oláhok.

leánya, Hollaki Ferenczné, reform. lelkész Vitályos, ifj. Benedek Károly, Isipi Seres Ignác, nőjeés 4 apró gyermeke; végtére hunyadmegyeiek közül elmaradt Lugosy Ferencz nejével együtt.

A menekülni kívánók minden baj nélkül szerencsésen meg is érkeztek N.-Halmágy tájig, a hol ösmeretes kis-halmágyi féktelen lakók vigyázatát kikerülni akarván, az uttól nem távol eső Lyásza nevezetű oláh helységnek vették utjokat, azonban alig közelítének Lyászához, itt is már messziről lehetett látni a helység lakóit, lándzsával, vasvillával, fejszével és Isten tudja minémű fegyverekkel ellátva, utjok elejébe egybegyülni. Mindazonáltal még is lassan ballagva a tolongó néphez közelítettek, a holott is: a csorda gyülevény közül a „megállj” szó azonnal megpendült s egyik — hihető a helység szónoklója lehetett — ily szókkal szólalt fel: „E mellék uton mint tolvajok hova akartok szökni? itten nincsen országut, amottan van az! mutatván egyszersmind kezével arra felé és azzal lándzsáikat kezdték fenyegetődzőleg rájuk emelni, mire a menekülendők látva, hogy elől tűz, hátul víz, azonnal a nálók lévő fegyvereikhez nyultak oly kijelentéssel: miszerént őket ne bántanák, mert különben kénytelenítve lesznek magukat utolsó csepp vérig védeni, mely nyilatkozatra az egybegyült oláhság nem is kiáltva, hanem inkább ordítva bögték: „félre kell verni a harangokat, hogy az egész vidék egybegyüljön!” mely iszonyatos lármára a kevés magyarság nőjeikkel és számos gyermekeikkel megijedve, kényszerítve voltak visszatérni Halmágyra.

Beérkezve Halmágyra többnyire a nagy vendéglőbe szállottak, itt is a nép s oláhság azzal a különbséggel, hogy fegyvertelenül, részegen számosan egybegyülni kezdett, több csoportokba öszeállva szidták a magyarokat szökevényeknek, tolvajoknak, huntzfutoknak és minden egyébnek, némelyeket, de különösen Baternay Antalt, — ki előlök elrejtván magát — erősen keresték, mondván: hogy annak vére után szomjuznak. A vérengző oláh néptől üldözött kevés magyarság eléggé igyekezett magát menteni s őket arról felvilágosítani, miként ők senkit sem bántanak és csupán magok dolgaik eligazítása végett akarnak

Magyarországba kimenni; erre még nagyobb ingerrel kezdték csufolódva kiábálni ezen szókat: „Igen, tudjuk mi miért akartok kimeni gazemberek! abból nem lesz semmi, a mi velünk fog történni, az történjék veletek is,“ azzal a magyarok szekereit megrohanták, mindent egybehányva, vadász fegyvereiket és ragyonaikból kényök szerént holmit elszedtek. Lehet már képzelné ily félelmes helyzetben, hogy minő rémülés között volt a szerencsétlen magyarság, különösen midőn a felbőszült nép a fegyverekkel alá s fel részegen járkáltak, mi által dühök is mindinkább növekedvén, mindnyájan életök vesztét képzelték lenni; végtére a sok rivás és kérések után csakugyan annyira mehettek: hogy Körösbányára néhány kísérok között visszabocsájtották.

A magyarok ekkor ugyan kiszabadultak a halál körmei közül, de nagy csüggedés s bánat környezte sziveiket, mert már kétséget sem szenvedett, hogy a menekülhetésre kiszemlélt egyedüli utjok is elzárattott, s ily levertség között mintegy déltájban Körösbányára visszaérkeztek.

A csak előbb felhozott helységbe beérve, néhányat, kik közül ugyanis: Brády Andrásné, Mánai Erzsébet szolgálója, Brády Pálné, kised leánykája s ennek Maris nevű dajkája, özvegy Gilyién Danielnének Ida és Ilka leánykái, ugy özvegy Kristori Ábrahámnének fia Gyula, Matild és Leontin leányai egyenesen Brádra mentek, és délbe ugyanaz nap minden bántódás nélkül szerencsésen bé is érkeztek; Kristori Gyula pedig mintegy félórai távolságnyra, Kristor nevezetű helységbe ment, nagyatyja Kristori Mihályhoz, bizonyos dolgai eligazítása végett, de midőn onnan sietve visszatérne, s Czereczel nevű helység irányába lenne, a már az országuton egybegyülő fegyveres oláhság utját akarta állani; mit e látván, keményen hajtatta nagy bajjal keresztül vágatott, azonban minden sebes menés mellett is kevésbe mult, hogy egy oláh a vasvillájával a kocsist és a vele volt szolgálót át nem döfte.

Ugyanezen a nap este felé 6 óra tájban már a brádi hegyek ormain juh nyájak gyanánt tanyázott, a tengernyi felfegyverkezett oláhság; ezen látványra a Brády család megijedve Brády Pálné kisedje s ennek dajkája,

Kristsori Mathilda s. Leontina, Gilyián Ida, Ilka, Mánai Erzsébet szolgálókkal együtt egy ugyan oda való brádi lakós Vintzellér Juon nevezetű oláh jobbágyhoz elrejtődözés végett futottak, de a kiszemelt hely nem lévén eléggé bátorságos, kénytelenek voltak a már sűrűn tolakodó oláhok miatt kerteken s árkokon átszökdelve, előbbeni hajlékokba visszatérni, a holott is: szegény nagyanyjok Brády Andrásné remegés között befogott lovakkal várva őket, alig menekülhettek előlük.

A több helyséből egybecsődült oláhság csakugyan estve felé Brád helységig megrohanta, mire az ott maradt kevés magyarság, a helybeli oláh felekezetű polgárokkal egyetértve, fejr kendőt tüztek ki, ugy egyszer-mind térden állva zokogva kérték, hogy életöknek kegyelmeznének; mely esengésre az egybensereglett oláhok egyik vezére által azon parancs adatott: hogy a magyarok szép módal adnák át a náluk lévő fegyvereket s azonnal szent a békesség; mit ezek a tett ígéletben bizakodva teljesítettek és csakugyan azon éjjel bántódások nem is volt, hogy minő tekintetből, azt bizonyosan tudni nem lehet, valószínű azonban azért: hogy vagy a helységebeni oláhokkal a magyarok elleni támadásuk iránt értekezessenek, vagy pedig azon reményöknek tulajdonítható, miszerint az eltávozott magyarságot ez által biztosabban kézre kerithetik, mind e mellett a rendkívüli szokatlan lárma, fegyver csörgés és a nagy rendetlenség miatt az igen könnyen bekövetkezhető veszélytől nem ok nélkül tartottak, ugy annyira: hogy elhatározásaikban ingadoztak, ily tünődés fel s alá való szaladgálással tölték többnyire az utcán sanyaru óráikat.

Ezen napon 10 óra tájban délelőtt azon hir kezdett Körösbányán terjengeni, miszerint Borsos Márton nevezetű Brádról azt irta volna, hogy mindenki bátorságosan haza mehet, mert senkinek semmi bántódása nem leend; ezen hir egy kevéssé megnyugtató volt ugyan a Körösbányaiakra nézve, de oláh becsületre keveset hajtva, félték a csalárdságtól és nem ok nélkül: mert a Körösbányára menekültek közül egy sem tudhatta, hogy a Brádon maradtakkal valósággal mi történt légyen; mind e mellett Borsos Márton felszólítását annál is inkább el lehetett hinni, mivel az

azelőtt estve az oláhok kívánatára a magyarok fegyvereiket mind átadták; továbbá az indoknál fogva is, miszerint őket egészen más nap délutáni 5 óra tájig bántatlanul szabadon hagyták, a midőn is azon kifogással kezdtek élni, hogy a magyarok fegyvereiket mind nem adták bé, mi végett kénytelenek ök magok lakhelyeiket felkutatni, mit minden késelem nélkül meg is tettek, erőszakosan megrohanták az ott maradt nemességet, ugy egyáltalában mindnyájokat mi csak magyar volt, nőt, gyermekeket sem kímélve, vasvilla kíséretében fogságba hurczoltak. Annak utána újra visszatértek udvarházaikba és az abban találtatott ezüst s egyéb drágább portékáikat mind elrabolták, a butorokat pedig fejszével szétzúzva, ablak s ajtóikkal együtt felégették. Mely ördögi csalárdsággal kikoholt tervnek következtében estvefelé 5—6 óra között, a Brády család cselédjeikkel együtt összesen 25 személy, kikhez későbbre a helybeli görög egyesült Birta nevezetű oláh lelkész nagyobb bátorság okáért csatlakozott, minden visszatartóztatások daczára elszántan Brádnak indultak; de alig érkeztek Mesztákon és Brád helységek közötti határig, már az ott lévő örök megállították és a hegyeken tanyázó felfegyverkezett oláh csoportokat segítségül kiábálván, kik onnan dühös farkasokként zápor gyanánt omlottak lefelé, őket körülvéve koscsijokról leránczigálták, azoknak kerekeit kivették és minden kitelhető méltatlanságokat követtek el; mig végre, mindamellert is: hogy a nagyon megrémült áldozatok egyedüli pusztá életök megmentéséért minden velök volt jobb vagyonaikat felajánlották, nagy bősültségökben könyörületet nem ismerve, verni is kezdék őket, különösen Brády Pétert és Kristsori Ábrahámnét rutul öszeviszsa pofozták; utoljára gonoszságuk még annyira is ment, hogy a kezeikben volt mindenféle eszközökkel embertelenül bántották. Azonban a velök ment szegény oláh papot is ide s tova rángatva ütötték verték, szakállát tépve mondkák neki: „Hát te ilyen pap vagy? ki a magyarokkal tartol! ezért mégy te a templomba ugye? hogy bennünket a prédikácziód által megcsalj! nem vagy te papnak való, majd csinálunk mi belőled papot!” s azzal a többiek közé taszigálták.

Ezen zavar között történt az: hogy egy Mesztákoni Szim Juon nevezetű oláh harmad magával, Brádi Jánosét, Máli, Czenczi és Czili leányait, Kozma Lajosnét, két kicsiny leánykát, Kristosri Irént, Mánai Erzsébeth szolgálóval, Brády Pétert és Brády Pált, a részegségben csaknem fuladó magok vétkes önkényétől vezérelt oláhok közül, a sötétség segítségével félre rejtván őket, rábeszéltek, hogy mennének velek, mert különben mindnyájukat megölik; kik közül csakugyan Brády Péter és Brády Pálon kívül a többi velök el is ment. Ezek őket egyenesen az ugynevezett erdőháti oláhokhoz vitték, azon reményt nyújtván nekik, hogy ott biztos helyen lesznek elrejtve, miben azonban csalatkoztak, mivel oda érve, senki szállást nekik adni nem akart, a miért is ők tartva nagyobb veszedelemtől, ugy szintén az apróbb gyermekek rivásai miatt kénytelenek voltak ugyanazon vezetőkkel egy az országot mellett lévő fogadóba menedéket keresni. Oda érkezve remegés és aggódás közt megtelepedtek a tőlök nem messze lévő szerencsétlen rokonaikhoz, a honnan is az éjjeli nagy tüzelések világnál igen jól látható volt azon hely, hol amazok szabad ég alatt tartattak még mindég fogva. Veszedelmesebbnek látszott jelen állapotjok, midőn éber vizsgálódásaik között egyszerre egy lámpást sok olák kíséretében látnak feléjük közelíteni, mert ezt elfogattatásukra rendeltnek vélték, de kedvezően csalódtak, mivel egy Molnár János nevezetű oláh tanító, ki az oláhoknál májornak volt kinevezve jött feléjük, de nem bántódásuk, hanem a veszedelemtől leendő megszabadulásuk okáért. A nevezett őrnagy megérkeztét az ott levők örömkönnyel fogadták, kérvén egyszersmind őtet, miszerént sziveskednék a többi bajban lévő rokonaikat is megszabadítani; mely megszólításra röviden sajnálkozva azt felelte: hogy igen örömet megtenné azon fáradságot is, de ez által maga életét kockáztatná és így csupán a korcsmában lévő menekülteket vitte el magával Brádra.

A többi elmaradt szerencsétlenek az ezroket feljülhaladó egybengyült dühöngő részeg oláhoktól kizoztatva, perczenként várták kinos halálokat; sulyosabbá tette sorsukat még azon véletlen eset is, miszerént Kozma

Lajosnénak kocsis nélkül béfogva elmaradt lovai a nagy zsbongástól megijedve a kocsin lévő kis szolgálóval egyenesen Ribitzére nyargaltak, mit a temérdek részeg oláhság látván, még nagyobb ingerbe jött, s azonnal a többi kocsikat az ut mellett lévő térségre Váka nevű helység irányába levonták, ordítva mondván nekik: „Ti semmire kellő gazemberek, spionok, még jelenleg most is el akartok előlünk szökni, nincs kegyelem, itt kell néktek megdöglenni.“ Miután őket fenyegetődzőleg jó formán ide s tova taszigálták, káromolták volna, oly nagy zavar s lárma keletkezett: hogy e perczen halálokat bizonyosnak hitték; egy része egyet, a másik más egyéb méltatlanságot akart rajtok elkövetni, de hogy mit, azt a nagy zugás és bögés miatt senki tisztán ki nem vehette. Ily szorongató helyzet közepette oda érkezett több Ribicsora, Váka, Ujbaresd, Bulzesd, Gróhot és Tomnátyek helységi felfegyverkezett oláhok kíséretében, ugyan ribitorsai Jezán Nyikuláj nevezetű, ki magát májornak állítván, mit sem figyelve az elcsüggedt ártatlan szenvedők rimázkodásaikra, őket egyenesen Váka helységbe, még azon éjszaka elkísértette, a hol éjjeli szállásra ugyan oda való görög nem egyesült oláh lelkészhez, kemény őrizet alatt szállítottak. (Folytatása következik.)

OKLEVELEK A BÉCSI CS. TITKOS LEVÉLTÁRBÓL.

XIII.

Báthori István erdélyi követ előterjesztése II. Miksa császárhoz, az általa a szerződés ügyében adott válaszra. Kelt 1565. május 14-én.

Postquam sacratissima cesarea maiestas pro tanta mansuetudine, tanta denique obsequentia serenissimi principis, dominj mei clementissimi quam benignitate eius cesareae maiestatis fretus, suscepit, non solum quod terram ultra fluvium Tjybisci sitam; uita duntaxat illius durante tenendam, eidem concedere grauata sit, jmo nullam etiam aliam animi sui propensionem ac gratiam in eum declarare uoluerit, sed tantummodo articulis,

et condicionibus, illis, apud supremos belli commissarios et capitaneos transactis firmiter inherere statuerit, qui quidem articuli et condiciones illi, serenissimo principi meo tum in persona, tum etiam suis fortunis satis difficiles essent, et nec ullo pacto illis per suos commissarios subscripsisset, nisi eius animus ex pia adhortatione serenissimi Augusti Regis Polonie etc. auunculi sui semper obseruandissimi, in benignitate, atque beneuolentia sacratissime cesaree maiestatis conqueuisset, et ijs maiora per eius gratiam, ac beneuolentiam, se consecuturam fore sperasset, simul etiam nisi ruinam afflictissimi Hungarie regni, (que tum per Turchas forte sequi poterat,) euitare studuisset, attamen serenissimus princeps meus, articulis, et conditionibus illis, in omnem euentum subscribere statuit, sed cum ratio illa que nomine serenissimi principis mei adducta fuerat, nimirum quod terram illam a Turcis periclitaturam fore uereatur, sacratissime cesareae maiestati prorsus aliena, et insuficiens esse uidetur, nobis quidem qui quasi in medio flamme locati sumus, ea ratio maxime digna esse iudicatur, orandus tamen est dominus Deus, ne quid tale contingat, non enim dubitatur, de mente, et conatu Imperatoris Turcharum, sacratissimam cesaream maiestatem iamdudum cerciorem factam esse, cuius intentionem sacratissime cesaree eius maiestati ingenue significandam esse oportet, nam proculdubio cum dictus Imperator Turcharum dicionem illam per bellicam expeditionem sacratissime cesaree maiestatis e manibus serenissimi principis mej ereptam esse percepisset, vehementer permotus, ipsi serenissimo principj meo, tum per literas, tum per chijawsium suum Mehemet dictum, indicauit, quod proximis iamiam hisce diebus, non tantummodo Beglerbeghos Budensem et Temeswariensem, sed percipuum Vezirium sue porte cum ualidissimis copijs Romanie cis mare habitis, expediturum et pro recuperatione illius terre missurum fore, edicens serenissimo principi meo, et firmissime mandans, ut bello personaliter interesse deberet, alioqui si mandatum suum negligeret, se nequaquam obauditurum fore, sed huius pre-

sentis expeditionis ualida manu, in eum animaduerneret, eumque seuerè puniret.

Serenissimus itaque princeps meus necessario et e re nata consilium sacratissime cesaree maiestatis in hoc capere cogitur, ne sub hac ipsa inita concordia unacum Transsijluanie regno, atque etiam reliqua regni Hungarie parte simul periclitetur, quod breui futurum esse poterit, nisi diuino auxilio, summaque prudencia, et uigilanti cura sacratissime cesaree maiestatis mature huic malo prospiciatur.

Dignetur igitur sacratissima cesarea maiestas pro sua Christiana pietate, consiiderare, extremum regni periculum, et afflicte Hungarice gentis calamitates, ne preter spem in misera mancipia redigantur.

Quod si postulatorum et tam submissarum serenissimi principis mei petitionum, magnis et grauibus rationibus innixarum, benigna, et clemens ratio, a sacratissima cesarea maiestate (quod absit) non haberetur, dignetur citra ullam cunctationem serenissimo principi meo consulere, quid nam illi faciendum sit, ac bellicam etiam expeditionem talem mittere, que sit bellice expeditioni Turcice equalis, qua illam propellere possit.

Verum adhuc sacratissima cesarea maiestas nomine ipsius serenissimi principis mej, magna cum instancia petitur, dignetur pro sua in rebus agendis dexteritate, imminentibus periculis mature prouidere, et de tetitis serenissimi principis mej, ita clementer statuere, ne cum de minima terre parte contenditur, totum regnum unacum Transsijluania in maximum discrimen veniat.

Sacratissime cesaree maiestatis

humilis seruator
STEPHANUS BATHORY
commissarius m. p.

Hátára jegyezve: 1565. 14. Maij.
Stephanus Bathory replicat super responso caesareae maiestatis in negotio filij quondam regis Joannis.

(Eredeti a bécsi cs. titkos levéltárban.)

A XI. HONVÉDZÁSZLÓALJ.

(Folytatás.)

III. Szelindeki állomás, Vizaknai csatavesztés, Piskii ütközet.

Ezen veszteség, vagy is az első Szeben előtti ütközet megtörténtével, tábornok Bem, lehető kevés erejét koncentrálja, összesíti, s Nagycsür mellett elmenvén, Szelindeken Stolzenburg állomást vesz, hol tiz napi veszteglés alatt az összes nagyon csekély magyarerő, erdélyi vezénylő tábornok Puchnerrel, két izben ütközetet állván, őt mindannyiszor megveri és Szebenig visszautzi.

Szelindekről a lakosok, már ütközet, vagy is a magyar tábor még oda bevonulása előtt mind elfutottak. A magyar erőnek tiz napnál tovább ott maradása nem lehetett, mert a halommal állott élelem, rossz gazdálkodás következtében, mind elfogyván, annak nem kimélése oly nagy fokra hágott, hogy a hámbárokból zab helyett készakarva kiöntött tisztabuzát, a lovak tetszésök szerint ették. A pinczékben jobbnál jobb borok folyva folytak, szóval, kimélete minek sem lévén, midőn minden felprédáltatott, az egész sereg Vizaknára huzódott azon szándékkal, hogy oda a Székelyföldről megérkezendő erővel egyesülvén, Szebent újból megtámadni lehessen, mely tervét Bem, hogy keresztül vihesse, az erő nagyobb részével Vizaknán maradt, a 11-ik zászlóaljat egyedül Dévának küldi, azon meghagyással, hogy Zarándmegyében Brádon állomásozó egyik székely zászlóalj akkori őrnagyával, később ezredes Beke csapatával egyesüljön, s terve kivételére Szeben bevételére ismét Vizaknára jöjjön; azonban a sors másként rendelkezett.

A 11-ik zászlóalj ellenséges földön keresztül, minden jelentékenyebb ütközet nélkül, Gy.-Fejérvárt jobbról elhagyván, Szászsebes és Szászvároson át, Dévának tartott, hol Bekét és zászlóalját nem találván, őrnagy Inczédi Samu felszólítja a zászlóaljat, hogy ha valaki találatnék, Maros-Solymosnál a Maroson át, válogatott legényekkel ellenséges földön keresztül Brádra Beke után menni, jelentse magát, akkor százados később Inczédi fellebbléptével, őrnagy és zászlóaljparancsnok Szigethi Miklós, mint vállalkozó,

nyolczvanad magával Brádra megy, Bekét zászlóaljával együtt Dévára hozza, kikhez alezredés Báró Kemény Farkas buzdító beszédet tartván; éjjeli nyugalomra bocsátja.

Beke zászlóalja éjjeli szállásra lett elbocsáttatása és lenyugvása után csakhamar, midőn épen első álomban lennének, hátszegvárosi volt gyógyszerész-legény, akkor pedig azon a vidéken préfect és román vezér Salamón a székely zászlóaljbéli az nap elfáradt, magokat ágyokban nyugalomnak adott legényeket, megérkezésük napján viradóra, két és három óra között megtámadja, s bámulandó ravaszúsággal közülök reggelre kelve sokakat lemészároltat, egészen a piacon felállított ágyukig hatolván előre. A lármadobra a 11-ik zászlóalj legénysége egyrésze félbakkancsban, magára köpenyt öltve, a már elfoglalt ágyukat, a város végén egy házat meggyújtván, annak világánál megrohanja és visszaveszi és reggelre a várost a románoktól megtisztítja, s midőn épen a testek eltakarításával foglalatoskodna, jön a futár azon hirrel, „hogy tábornok Bem Vizaknánál, erdélyi vezénylő tábornok serege Puchner által szétveretett, 12 ágyuja elvétetett, ő maga is üldöztetvén, érkezendőben van, hanem addig is a 11-ik zászlóalj a Piskihidig, sebes léptekkel védelemre siessen előre.“

Rémületes volt a hir: bánat, félelem, boszúság és megrázkodás fogta el a zászlóaljat, mindenki Aradfelé visszavonulásra, nem pedig védelemre és támadásra gondolt. Ily kétes helyzetben, aggodalomteljes férfiúi nyugalommal, elszánt bátorsággal, magát a sorsra bízva, törtetett a zászlóalj Piskiig előre, hol tábornok Bommel találkozáván, a megvert hadvezér, a hidra mutat és a hidnak védelmét rossz németességgel ejtett ama nevezetes szavakkal ajánlja: „Die Brück verloren, Siebenbürgen ist verloren.“ „Ha a hid elveszett, Erdély is el van veszve,“ mely szavak a három nap mulva bekövetkezett piskii ütközet alatt is több versen ismételtettek. Igaza volt-e a tábornoknak vagy nem? azt csak ahhoz értő, hadműtanban jártas stratégisták bírálhatják meg. Nekem czélom csak az igazságot felderíteni, csak a megtörtént dolgokat visszaidézni, csak a szemmel látottakat világosságra, hozni:

hogy a múlt legyen az egyenességben, világozottságban és valóságban, a jobbak kívánalma, a jelen, a becsületesség, tisztaság, a jövő, a vonzalom ohajtott igazsága! . .

Piskinél volt a zászlóaljnak, péntek nap, februárius 3-án reggeli hajnaltól kezdve egész sötét estvig, ama nevezetes és minden tekintetben híres csatája, ha Erdély elvesztését, s elvesztése után, az Erdélyben levő magyar elem sorsát vesszük tekintetbe és vizsgálat alá. A harcz megkezdett. — Ember, ember ellen küzdött. Mindenki csak saját életét védelmezte. Három egy ellen tört. A küzdömök, elől, hátul, jobbról, balról hullákkal volt telve. Testvér, testvért, jóbarát, jóbarátot lábainál vérben fuldokolni, látott: mely mindkét ellent még dühösebbé tette. A hid és annak minden deszkája alatt folyt vize, a vértől pirosan párolgott. A hid melletti fogadóban, fenn a házakban, alatt a pinczékben, a magokat nagyon jólviselt Bianchi és Schifkovich ezredekből oda védelemre huzódott legénység, minden kérelem daczára, személykülönség nélkül egymásra hullva, a zászlóaljbeli honvédek által halomra szuronyoztatott. Az akkor még kilencszáz egynehányból álló zászlóalj minden második embere elhullott, vagy megsebesült, úgy, hogy később mártius 2-án és 3-án történt medgyesi csatában, már csak négyszázötven szolgálatképes legényt számíthatott, s azokat is a szünet nélküli hosszú menetek, egymásra következett ütközetek, annyira meggyengítették, hogy velük haszonnal, valamely nevezetes döntő csatát megkísérteni, már csak nyugalom után lehetett.

Ezen mindkét haderő által erősen küzdött kemény harczban legtöbb érdemé volt a 11-ik zászlóaljnak, mely hajnaltól kezdve déli 12 óráig tartotta fel az ellent: míg Déváról tábornok Bem a segédcsapatokkal megérkezett. Az ütközet megkezdése napján virradólag korán reggel hajnalban, a hid közelében, a tüzkörüli beszélgetés alkalmával, őrnagy Inczédi Samu és Kovács nevezetű Mátyáshuszár százados között a stratégia és tactica értelmezése miatt heves szócsere fejlődött ki, Kovács az ő állítása szerint, akkora bátorsággal birt, miként sem stratégia, sem tactica őt megfélemlíteni nem tudja.

Inczédi ellenben a tacticában magát nem félőnek ugyan, de a stratégiában addig, míg a gyakorlatban, tacticában benne nincsen, tartózkodónak lenni állította. Az innen eredett kemény szóváltás, Kovács százados sértegetése, magatartása, ingerlése, durva vitakozási modora, kényszerítették Inczédit az elégtétel követelésére, melyet Kovács elfogadni, vagy megadni nem akarván a keze alatti lovasságot Inczédi ellen allarmirozza, melyre midőn a 11-ik zászlóalj is őrnagy Inczédi vezényletére, a lovassággal szemközt fegyverben állana, jön a futár, azon hírrel: „miként az ellenség ütközetet kísértendő, sötét oszlopokban, Szászváros felől, sebes léptekkel, az országut irányában, egyenesen a hidnak tartván, tolul előre. A mily sietve jött a hírtel, az ellen oly sebesen a hid előtt a zászlóalj nyakán termett. A hírtel után, azonnal rögtön őrnagy Inczédi vezényletére, a zászlóalj egészen jobbra átfordulván, három századja az ellennel szemközt csatárláncban a hidnak rendeltetett, a más három század, előre még egy kevés ideig tartalékban maradván, de ezen századok is később csatába elegyedtek és délig tábornok Bem megérkeztéig, minden tartalom nélkül voltak kénytelenek harczolni. Az említett tiszték közötti zavar eszközlé, hogy az ellenerő a zászlóaljat helyén találván, magát a zászlóalj minden félelem és zavar nélkül csatára készen elrendezve szemlélheté.

Egész ütközetben a zászlóalj elől harczolt, s mind háromszor a hidérti küzdelem és visszavonulás alkalmával, az ellenséggel szemközt a maga helyén állott, közdött és fedezett. A másodszeri hidralépés és visszavonulással a zászlóalj legénysége a hidon szuronyait tábornok Bem feje felett tartva, őt az ellenség golyózáporától mentette meg. Az egész ütközet, de különösen a hid háromszori visszavétele, mind szuronyviadal által eszközöltetett. A hidnak az ellenség által történt harmadszeri elfoglalása, oly sebességgel és kiszámított ügyességgel, mindég újabb meg újabb számlálhatlan fehérszijas csapatoknak előtörtetésével vitetett véghez, hogy a kised magyar hadsereg, bátorságát egészen veszítve, sebes léptekkel huzódott vissza, azon gondolattal, miként már többé

az ellentállás sikere lehetetlen lévén, a visszavonulás Arad felé meg van kezdve. De tábornok Bem a megfélemlített hadseregbe új bátorságot öntvén, a csatahelytől, vagyis a hidtől mintegy kétezer lépés távolva, le Dévának menve az országutttól balra, a tábort egy déliránynak nyuló hegytetőre azon parancscsal vezette fel, hogy ottan mindenki továbbbi rendeletig, legnagyobb csenddel, a hegyormóra lehuzodván, várakozzon, míg az ellen részint szétszórt csatárláncban, részint egész tömegekben kibocsátott gyalogsága, a hegy közepe vagy háta irányáig jön, mely huzódása az ellennek a magyar sereg lefekvése után csakhamar megtörténvén, midőn az ellen majdnem minden erejét, erős hadoszlopokban kifejtette volna, hirtelen a Bem által adott jelre, az ágyuzás megkezdésével, a sereg élén a 11-ik zászlóalj, az egész táborral együtt oly hatalmas szuronyviadallal kezdett támadást intézni, melyet visszatartani, az ellen legnagyobb elszánt bátorsága és ügyessége mellett is, nem tudott. A hidon iszonyu sebességgel áthuzódott, soha többé arra vissza nem térvén. Itt volt az erő utolsó megfeszítése. Itt kezdette az ellen bátorságát legelőbb veszíteni. Itt lehetett látni, mindkét ellenséget a győzelem által kivívott babéért, dicsőségért, vagy a halál rémes birodalmáért erősen küzdeni, míg estvére kelve, tömegenként rendszeres visszavonulását megkezdette. A sikerrel megkísértett roham után az ellen visszahuzodván, több helyen lehetett látni, miként dühében a hid előtti füzök között, ágyu és apró golyó által elesettekről a köntöst letépvén, a megmeztelenített hullákra szalmát hintett, s azokat a szóteljes értelmében megperzselte.

Ezen ütközetben háromszor veszett el a hid és ugyananyiszor vétetett vissza. Az ellenség egészen megveretett. A szabadságért harczolt hatezerből álló magyar hadsereg késő sötét estve, a helynek tökéletesen ura lett. Huszankétezeret számító fegyveres erőt és számlálhatlan landsturmot, népfelkelést állított az ellenség sikra. Harminczhat ágyuval felosztva, mindég de sárzsat, sortüzet lövett, melynek ellenében a magyar hadsereg, hat ágyunál többet elő nem vezethetett, mely ütközet nagyságára lehet következtetni on-

nan, hogy az eltakarítatlan, mindkét fél által ott hagyott, megbüzhödött hullák a léget megvesztegették.

Ott áll még ma is, minden emlék nélkül, a történelemnek tanuságára, azon nagy-szerű csatatér, mely annyi becsületes hazafinak, apának, anyának, annyi szeretőknek és viszont szeretteknek kedvesét, magában zárja el, mely Erdély legszebb erejének, tántorithatlan büszke fiatalságának sirhantjait betakarva fedi. Ott azon hely, melynek minden darabocská földje, ürege, dombja, völgye lépésről-lépésre, az ellen és honfiak vérével vegyítve, van festve. Ott a Sztrigy pataka környezeténél azon csatahely, mely csodákat mutatott fel, kérdezd meg csak a székelyt, nem látta-e az apró golyót, minden ártalom nélkül Bem apó testén menni át? s ha nem hiszed, ha kételkedni fogsz benne? ha hamisnak mered állítani? akkor esküt is teszen rá! . . . Ott, csaknem szinte Erdély véghatáránál, azon csatatér, melyen, ha az ellen huszonnétezerből álló fegyveres erején kívül annak népfelkelését is számításba vesszük, a magyar hadsereg egy nyolczadrész erővel, erős küzdelemmel, megfoghatlan férfias bátorsággal, a győzelem dicsőségét erőszakolta ki! . . . Ott a meszsi távolban, lezajlott csaták után, az elhullott hősök nagyszerű sirkertjében, árnyak kelnek és járnak, kihívólag intvén és ösztönözvén mindenkit egy emlék, egy egyszerű kő, egy férfiakhoz illő méltó pirámis felálltására, nem engedvén egyképen is a multakat a történelem kiszámithatlan kárára, az idő enyészetének adni át! Nem engedvén egyképen is az idegen vándort, hogy azon tájak mellett úgy haladjon el, miként a visszaemlékezés által előidézett nagy tettek véghezviteléből maga előtt mit se láthasson többé csodálandót! nem engedvén egyképen is, hogy a századokban csak egyszer történhető nagy események feledékenységre menjenek át! . . . Ott dühösségig fánátizált két elem, szász és román egyesülése akart elnyelni, semmivé tenni egy maroknyi magyarságot, de erős kitartás, Istenben és igazságban bízodalom mindvégig, egész az orosz csapatok bejöttéig, megmenté a szégyen, gyalázat és végromlástól a magyarságot.

Ezen ütközetben mindvégig nemcsak a gyalogság, hanem minden jelenlevő lovas-ság, de különösen a Vilmosok igen jelesen viselték magokat. Megtörtént az is, hogy a Mátyáshuszárok, minden hadi szabály ellenére, az ellen gyalogságának atakra vezettettek, hol a magát szeretettni tudó, ritka becsületes jelemmel bíró hazafi és bátor katona, kapitány Horváth Miklós, egyszerre hét lővés által földre terítettván, gyönyörű halállal veszett el. Nem rosszul küzdött a hídfőn, a zászlóaljjal szemközt az ellen részéről, a szász szomszédok miveltebb osztályából állított [és általok elnevezett Löwen-Batalion is. Ezen bataliontól támadtatott és csaknem szinte fogatott el alezredes b. Kemény Farkas, ki Bem tábornokhozi kor és hasonlat miatt vétetett oly erősen a hídfő irányában körül, azonban a zászlóalj legénysége ügyesége, bátorsága, elszántsága által az egész batalion visszaveretvén, mentetett meg alezredes báró Kemény és töretett meg azon csel, mely kibékülés ürügye alatt az ellen által hidra hozott fehér zászló kitűzésében mutatkozott. Nevezetes még az is, midőn ez alkalommal három huszár, az ellen egy század lovasságát megszalasztván, tábornok Bem elmosolyodott nagyon komoly magatartással megjegyezte: „Das ist österreichische taktik.“ „Ez osztrák hadászat.“

A zászlóalj egész táborral együtt, az ellent üldözve, még az nap Piski mellett, Pad nevezetű román helységbe éjfél előtt 11 órakor érkezett meg, hol minden vacsora nélkül elnyugodván, másnap szombaton reggel, Szászvároson reggelizett, itt a sietve távozott ellenség létszámát, ereje mennyiségét megtalálván, estve már Alvinczre ért. Alvincztől nem messze, az ellenség 50 legényéből álló előrsét, az országot melletti Alvinczhez tartozó vendéglőben elfogta. Az Alvinczen beszállásolt legénység katonáit, kik a magyar tábornok még másnapra várták, készületlen találván, megszalasztotta. A tisztet, kik egyrésze meztelen futott el, ágyokból kiszöktette. És magát az ellenség erejéhez képest maroknyi kis tábor Alvincz előtt sortüzeket rakván, éjjeli nyugvásra megtelepítette, azon kiadott parancsával, miként egy tűz mellé öt-hat embernél többnek huzód-

ni nem szabad, azon okból, hogy az ellenség előtt a kicsiny haderő, soknak tűnjön fel.

Az alvinczeni meghálás után másnap, vasárnapra virradólag kezdődött azon nagyszerű manoeuvrezés, melyhez hasonlót tábornok Bem, hogy az ellenséget kijátszodhassa, egész táborozása ideje alatt nem mutatott fel.

(Folytatása következik.)

ÖREG RÁKÓCZY GYÖRGY ÖZVEGYÉNEK, Lorántfy Zsuzsánnának

LEVELEZÉSE.

(1649—1655.)

Közlő: Szilágyi Sándor.

XXVII.

1652. d5c. 2e.

Susanna Lorantfi Celsissimi quondam Principis Domini Georgii Rákóczy Transylvaniae Principis etc. vidua etc.

Generose Domine nobis honorandé. Salutem et omnem prosperitatem. Kegyelmednek nekünk irt levelét vévén irását megértettük. Az mi azért az borok eladását illeti, az mint a Vojczék szolgálói kéri, bezzeg ott nem igen lészön nyereségünk, nem akarván hatvan forintnál annyi válogatott borokért igérni, mennyi töltelékünk ment pengig azulta reájok; mi immár nem is tudunk mit irni felőlök, mert teljességgel elbusultunk miatta; a más ember borait feljebb veszik s a miénket (kik sokféle borok közül válogattak) alább akarják venni; rettenetes dolog, hogy Vojtsék Lengyelországból szabja árrát a boroknak, mi ugyancsak meg nem engedjük volna nekik kostolni addig, valamig meg nem mondották volna, minél különben nem akarják venni, mert azt immár csak szokását veszik; de meghigyje Vojcsék soha a mi borunkat többször ugy rendel nem kostoltatja, hogy annyi boraink közül választott borokért többet nem akarnak 60 forintnál adni, immár hova kell tenni az aljasát, ha feljebb nem veszik is nincs mit tennünk, kegyelmed lássa:

még is intimálja kegyelmed nekik az nyarlottakán kívül (a kik olyanak) vegyék meg immár a többit is, ha többet nem adnak is érettek ötvenöt, vagy csak ötven forinton is. Mi mennyit kérdezték a kulcsárt nem mondotta, hogy azok között olyan borok löttek volna, talán az udvarbiró is a javát adta ki korcsmára s az alább valóját hagyta meg, melyet nem kellett volna neki cselekedni, avagy talán az kulcsár vesztegette meg, de ők a másfélét eladták s a patakit hagyták meg, a mint irták, csak nem kellett volna megengedni, hogy megkostolták volna: sőt ha az aszuszóló borait eddig nem kostolták csak ne engedje kegyelmed, valameddig meg nem mondja mig vagyon felölök instructiójok; mert azokat mi ha alább kéri mint tavaly 125 tallérnál, csak nem adjuk, ha feljebb nem adhatjuk. Azon kívül lássa kegyelmed, mint alkhatik velek.

A hetmeczi földhordás, a mint kegyelmed írja, mi is javaljuk, nem sokban telnék ugy amazok kívánságához képest. A disznókat reménységünk felett való áron adták még eddig, azokban nem mondhatjuk nyereségünk nem volt. Az mi penig az Csernáthoni házának eladását illeti, addig derekas választ nem tehetünk felöle, mig bizonyosabbak nem leszünk adása felöl. Az regécsi udvarbiró írja vagy ezer köből buzát akarna beszállítani Patakra: megirtuk neki azonban a lovakon, kiket oda küldöttünk szállításra, de valami puskás székelyeket rendeljen melléjek, valamint a latrok miatt kárt ne valljunk; ir a szegénységnek a pogányság miatt való félelme s nyomorusága felöl is: elég nyomoruság szegényeknek kiváltképen e téli időben való futás. Megyesi uram is mondja, hogy a typographusnál hadta az Presbyteriumnak rövid magyarázatjáról írást, hogy kinyomassák bővebben valamennyére mint azelőtt volt, de ugyanazon értelemmel; ennek előtte is ki akartuk nyomtatni s felküldeni, de ha szintén fel nem küldjük is, kit meglátunk ennek utána küldjük-e, kegyelmed azért papirost vétesse arra valót elegendőt bár nyomtasanak ezerig valót: mondja ő kegyelme, hogy

Verőczy uramnak elfelejtette megmutatni, megláthatja ő kegyelme is, nem itiljük mindazáltal valami ellenkezések legyen ő kegyelmeknek. Dolhai Pálné jobbágyi miatt lött controversia is mint lött, s az ispán is mint informál bennünket felöle, im kegyelmed kezéhez küldöttük, abból kitetszik kicsoda a vétkes kegyelmed lássa. Az csetneki udvarbirónak is 400 ftot kellett karácsonra administrálni a jószág arendájából és im az gyalogok fizetése is elközelget, nem tudjuk lészen-e annyira való pénz kegyelmednél, ha lészen jó, és ha nem (kiváltképen poltura pénz), mi innen is küldünk arra valót. Dolhai Pálné jobbágyival való dolognak hogy békét hadjanak addig, mig kegyelmed ide jó, meghagytuk: ha azért kegyelmed eljő, az disznók árát hozza el kegyelmed magával, csak annyira valót hagyjon ott, kivel az gyalogok fizetése beéri; minthogy Bresztyenszky ide jó, oda nem mehet, kegyelmed lássa, kit rendel arra; ha arany vagy tallér volna az disznók ára, inkább polturát kell innen oda küldeni. Az nyomtatáshoz ha addig hozzá nem kezdnek is, mig Megyesi uram az innepek után haza nem megyen, nem bánjuk. Tartsa Isten jó egészségben kegyelmedet. In Munkács 25. Decembris Anno Domini 1652.

SUSANNA LORANTFI m. p.

P. S. Mivel Farkas Pálnak szükségesképen haza kell menni Dalmadi urammal, kegyelmed hagyja meg nevünkkel István deáknak mindjárt jöttest jöjjön ide, el ne mullassa. Az borokat ha eddig oda adta kegyelmed, az árát messze ne halogassák megadni.

Jegyzet. A cím hiányzik, de Klobusiczkinak van írva.

(Eredetije a m. k. kamarai levéltárban.)